

MEZEY BARNA*

Adalékok a büntetőbíráskodás 18. századi változásaihoz

A 18. század bírósági reformjai nem hagyták érintetlenül a büntetőbíráskodást. Eredetileg a szabadságharc utáni konszolidációs folyamatok keretében a büntető törvényhozás kiszélesítése, egyfajta büntető kodifikáció is a kormányzati célok között szerepelt. Ezt azonban a rendek vonakodása elodázta, így amit a királyi akarat végül is kikényszerített, a szerkezeti változtatás és az ezzel együtt járó hatáskör- és peres útvonal-módosítás. Az 1723. évi törvényezési szervezeti törvények processzuális lehetőségek kiszélesítésével operálva, némi változást idéztek elő a felsőbbbíráskodásban.

Közismert, hogy a 16-17. században jellemző áldatlan viszonyok, a bíráskodás zaklatottsága és hiányosságai, a külhonban élő és onnan kormányzó uralkodó érdektelensége a közrend védelmének feladatát a rendi hatóságok (helyi törvényszékek) kezébe juttatta, a mi a büntető bíráskodás alsó szintű koncentrációját eredményezte.¹ A hagyományos gyakorlat szerint az ország lakosságának legnagyobb hányada felett a földbirtok törvénykező hatósága, az úriszék ítélkezett első és végső fokú törvénykező szervként. A vérhatalom jogát eredetileg királyi privilégiummal szerezhette meg a birtokos, ám a zavaros török időkben a „jog önkényes birtokbavétele” (Béli Gábor) sem volt ritka.² Az uradalom jobbágysai, cselédei és zsellérei, udvari népei, fegyveresei és alkalmazottai, jobbágytelken élő nemesi büntető ügyeiben mindig az úriszék járt el. (Miként ezen fórum elé kerültek a birtok területén történt bűnügyek elkövetői, akár csak a birtokon befogott gonosztevők is.)³ A büntető ügyek fellebbezhetetlenek voltak⁴, így legfeljebb (a három részre szakadt ország rendezetlen viszonyai között jogosulatlanul gyakorolt) kegyelemért folyamodhattak az elítéltek a földesúrhoz. A bizonytalan joggyakorlás korához tartozott egyébként az uralkodó kegyelmi jogának bitorlása is)⁵ A földesúr gratiája a per újra felvételére is kiterjedhetett.⁶ Nem volt ez másként a szabad királyi városok (sőt

* egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

¹ VARGA ENDRE: *A késői és hanyatló feudalizmus korszaka*. In: BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. 2., bővített kiadás. A kiegészítő jegyzeteket írta: BÉLI GÁBOR. Zalaegerszeg, 1996. 82.p.

² : BÉLI GÁBOR kiegészítő jegyzete. In: VARGA 1996, 98–99.pp.

³ VARGA 1996, 99. p.

⁴ KÁLLAY ISTVÁN: *Úriszéki bíráskodás a XVIII.-XIX. században*. Budapest, 1985. 134. p.

⁵ VARGA 1996, 99. p.

⁶ ECKHART FERENC: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században*. Budapest, 1954. 53. p.

alkalmanként a pallosjogot gyakorló mezővárosok) jogi praxisában sem.⁷ A Hármaskönyv büntető ügyekben rögzített fellebbezhetetlenségi parancsát a törvényhozás sem tudta átöröszni, hiába tett erre kísérletet 1563-ban („Egyébiránt, ha az ilyen gyilkosok a perújítás, avagy a föllebbezés orvoslásával kívánnak élni: ezt tenniük szabad legyen.”),⁸ a gyakorlat a Tripartitum lefektetett elvét követte.⁹

A vármegye büntető bírói hatósága a megyei nemesség és az úriszéket nem tartó földbirtokok nem nemes lakóinak ügyeire terjedt ki. A bírói szerepkört büntető ügyekben többnyire a közgyűlés teljesítette, a vármegyei törvényszék csak hosszú fejlődés eredményeképpen önállósult és vált önálló szervezetté. A 17. században még zavaros kép jellemzi a két szerv viszonyát. Miközben a közgyűlésen gonosztevőket ítélték meg, a sedrián alispánt választottak.¹⁰ Az összefonódás nem véletlen, hiszen a nemesi önkormányzat letéteményese a vármegyei nemesek közössége, ennek fő intézménye pedig a közgyűlés. Ugyanakkor az elkülönítési igény érzékelhető: a közigazgatási ügyek lezárultával az összehívott congregatio általában átalakulását deklarálta törvényszékké és immáron így folytatta munkáját.¹¹ A 18. század fordulójától egyre több vármegyében döntenek arról, hogy a közgyűlésen csakúgy, mint a sedrián, csak az oda tartozó ügyeket lehet tárgyalni.¹²

Függetlenül a közgyűlés és a törvényszék nehézkes szétválásától, a polgári és a büntető ügyeknek sedrián beüli elkülönülése a szakirodalom egybehangzó állítása szerint már a 17. század közepe táján lezajlott,¹³ ami a büntető ügyek szaporodására és a kriminális kérdések alapvetően eltérő kezelésére utal. Míg az ügyek szerinti tagoltság a magánjogi és büntetőjogi ügyek külön kezelését váltotta ki, az ügyek hierarchikus tagolása egy újfajta munkamegosztás kialakítását segítette elő (alispáni szék, szolgabírói szék).¹⁴

Az ügyek tekintetében a hűtlenség - elsősorban a felségsértés és az árulás - elbírálására a központi törvénykezés tartott igényt, így értelemszerűen ez nem tartozhatott a sedria judiciaria criminalis hatáskörébe.¹⁵ A politikai perek többnyire delegált bíróságok előtt folytak, a főnemesek egyéb büntető ügyei a nádor ítélkezése alatt állottak.¹⁶ Más oldalon az un. kisebb hatalmaskodások, illetve a becsületsértés, rágalmozás, testi sértés (melyet nem tekintettek büntető ügynek) az alispáni ítélőszék elé került.¹⁷ A szolgabíró ítélő fóruma járt el rendészeti és kihágási ügyekben.¹⁸ Igaz ugyan, hogy a *forum judlicium* büntető ügyekben nem rendelkezett hatáskörrel, ez azonban nem akadályozta a szolgabírákat abban, hogy „fegyelmezés címén” testi büntetéseket szabjon ki a jobbágyokra.¹⁹ Úgy szín-

⁷ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686-1848*. Budapest, 1996. 18. p.

⁸ 1536. évi 41. törvénycikk. A gyilkosok fellebbezéssel és perújítással miképpen élhetnek?

⁹ KÁLLAY 1996, 139. p.

¹⁰ DEGRÉ ALAJOS: *Megyei közgyűlések a XVI-XVII. századi török háborúk korában*. In: BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971. 45. p.

¹¹ TORDAY LAJOS: *A megyei polgári peres eljárás a 16-19. században*. Budapest, 1933. Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti szemináriumából 2.sz. 7. p.

¹² DEGRÉ 1971, 46. p.

¹³ TORDAY 1933., 7. p., DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs, 2009. 261. p., VARGA 1996. 102. p., STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997. 75. p.

¹⁴ ECKHART 2000, 260. p.

¹⁵ VARGA 1996, 102. p.; STIPTA 1977, 75. p.

¹⁶ VARGA 1989, 110-111. p.

¹⁷ VARGA 1996, 101. p.; STIPTA 1977, 75. p.

¹⁸ VARGA 1996, 100. p.; STIPTA 1977, 76. p.

¹⁹ VARGA 1996, 101. p.

tén kivételt képezett a sedria joghatósága alól a cirkálás, illetve statáriális bíráskodás (rablóvilkosság, gyűjtogatás, rablás és fosztogatással kapcsolatos útonállás megítélésében).²⁰

A kiváltságos kerületek, így a jász-kunkerület, a hajdúkerület, a 16 szépesi város tartománya büntető peres szabályai (az eltérő bírói szervezetet tekintetbe véve) hasonlóképpen rendezték a fellebbezés kérdését.²¹

A törökellenes háborúk, a függetlenségi harcok és szabadságküzdelmek gyötörte Magyarország jogszolgáltatása a 18. századra több okból is megújulásra szorult. A háborús állapotok előidézte törvényszünetek (1650 és 1700 között szünetelt a hagyományos és szervezetszerű felsőbíráskodás)²² gyakorlatilag megbénította az ítélkezést. Érintette ez a jelentősebb vagyonpereket, a központi büntetőbíráskodást, az elsőfokú és fellebbviteli eljárásokat. Az évtizedekig nélkülözött központi törvénykezést különféle szükségmegoldásokkal és pótlólagos fórumok eljárásaival helyettesítették. Ilyen volt a protonotáriusok vándorbíráskodása vagy a választott bíráskodás. A teljesen szabályozatlan, elburjánzó amúgy visszaélésekről hírhedt ítélőmesteri törvénykezés jellemző vonása volt a hatáskörhalmaz. A protonotáriusok vármegyei, sőt táblai ügyeket is hatáskörükbe vontak, vállalva minden olyan ügy megítélését, melyet a felek sürgősnek tartottak.²³ A mindennapos anomáliák, a peres felek panaszai, a kiterjedt korrupció, a kiismerhetetlenné váló ügyfolyás miatt nem csak a modernizálásra készülő felvilágosult kormányzat, de a rendek is a követelték a törvénykezés megújítását.

A zűrzavaros politikai helyzet konzerválta a mohács előtt formákba öntött rendi törvénykezést, jelentős mértékben erősítette a vármegyei szinten működő szerveket, melyek egységes központi szabályozás híján jobbára szokásjogi tradíciók mentén alakították gyakorlatukat, szervezetüket pedig a praxis változó igényeihez alakították. A rendi bíráskodás részleges megerősödése egyfelől bizonyos mértékben kapcsolatban állt a rendek alkotmányos küzdelmeivel, udvarellenes törekvéseivel is. Másfelől a központi bíráskodás szünetelése értelemszerűen vonta maga után a hiányzó törvénykezési zónák elfoglalását, a vármegyei törvénykezés előrenyomulását.²⁴ Ez a későbbiekben a törvénykezési reformok vitájában és a központi (vagy regionális) bíráskodás hatáskörének megvonásában jelentős szemponttá lett.

A Habsburgok abszolutisztikus törekvései, a dinasztikus pozíciók erősödésével összefüggésben egyben a korszerűsítés és a jogszolgáltatás szervezetrendszerének modernizációját is szolgálták. (Nem kevésbé köszönhető ennek a delegált bíráskodás kiszélesedése, a birodalmi szervek – amúgy a rendi jog szempontjából alkotmányellenes – alkalmazása különösen felségsértési perekben, országos jelentőségű politikai eljárásokban.) Az országnak a török kiűzését követő időkben is fennmaradt területi töredezettsége a bírósági szervezetrendszerben is megmutatkozott, hiszen a horvát elkülönültség, a katonai határőrvidék külön kezelése, az erdélyi nagyfejedelemség önállósága azok igazságszolgáltatási apparátusát is külön tagolta.

Összefoglalva a 18. századba lépő Magyarország törvénykezési állapotait: zavaros, rendetlen, egymással szemben érvényesülő tendenciák foglalata. Túlnyomórészt rendi

²⁰ VARGA 1996, 103. p.; STIPTA 1977, 77. p.

²¹ VARGA 1996, 101. p.

²² VARGA ENDRE: *A királyi curia 1780-1850*. Budapest, 1974., Akadémiai Kiadó. 15. p., 1997, 61. p.

²³ ECKHART 2000, 260. p.

²⁴ ECKHART 2000, 260. p.

jellegű, a domináló helyi igazságszolgáltatás okán decentralizált. Ebből fakadóan a bíráskodó fórumok jellemző módon a közigazgatás szervei, melyek pedig privilégiumaik terjedelme, helyi joguk és hagyományaik szerint különböző eljárások és hatáskörök, hatalommegosztások és felügyeletük szerint eltérő struktúrákat mutatnak. A központi hatalom ellenőrzésre vonatkozó lehetőségei korlátozottak, a kiváltságok védik a helyi rendi fórumokat. Maga a peres eljárás és az anyagi jog is kodifikálatlan, alkalmoszerűen alkalmazott.²⁵ Aligha túlzás erre a helyzetre az országos zűrzavar kifejezést használni, vagy élni az igazságszolgáltatás összeomlása fordulattal.

Az ennek következtében rendre megfogalmazott követelés, a törvénykezés jobbítása alatt persze a rendek a hagyományos törvénykezési ülésszakok és tradicionális proceszuszok helyreállítását érezték, az uralkodó pedig a rendszer átalakítását, korszerűsítését és mindenekelőtt központosítását. Nem csodálható, hogy sem az 1687. évi királyi kezdeményezés, sem Kollonics bíboros Einrichtungswerkje, sem pedig az 1708. évi (pozsonyi) országgyűlés rendi kísérletei nem vezettek sikerre.²⁶ A változáshoz szükség volt a Rákóczi-szabadságharc megrázkódtató hatásaira, III. Károly elkötelezett felvilágosult akaratára, a rendek békevágyára és a kialakuló általános jogrendezési igényre.

A Rákóczi szabadság rendkívül színes palettájú sérelmi politikájának egyik legerősebb követelése volt az igazságszolgáltatás körüli visszaélések felszámolása, hiszen a rendi előjogok sérelme leginkább ebben volt tetten érhető. Ahogyan a függetlenségi küzdelem alapidokumentuma²⁷ megfogalmazta a szabadságharc kiobbanásának okait: „sok jószágoknak erőszakos el-foglaltatások, a' haza fiaitul, a' méltóságoknak elvettetések, az idegen törvényeknek szokatlan bé-hozattatások és az elviselhetetlen adózásoknak terheinek felvettetések” voltak.²⁸ Az egyébként pontokba szedett sérelemlajstrom szerkesztője többször visszatért a törvénykezési anomáliák sorolására, a „hazánk törvényeinek minden igasságát” pusztító „a' mi szabadságunk ellen leselkedő Austriai Ház” zsarnokság tetteinek összefoglalására. A fejedelem kibocsátotta dokumentum érthetően a szabadságharc szempontjából sorolta a sérelmeket, melyek között az udvar visszaélései csakúgy megjelennek, mint a rendi igazságügyi gépezet zűrzavara és működésképtelensége, mindezt az uralkodó hibájának róva fel. „A' paranstolat szerint való ítéletek bé-hozattatnak”-szól a panasz a kiáltvány 6. pontjában,²⁹ mely nem csupán a központi szerepvállalás erősödését jelzi, hanem egyben az udvari kamara törvénytelen bíráskodását, a felperes fiscus ítélezését saját ügyében, az ország rendes törvényszékeinek és bíráinak félre tételét, „az ország szokott törvényfolyása” helyett birodalmi perrendtartások alkalmazását, az idegen bíróságok alkalmazását, a nota-perek országgyűléstől történő elvonását is jelentette.³⁰ Emellett a fejedelem sérelmezte „az ország rendes ítéleteinek” eltörlését, vagyis „mind szokott idejekben, ötven esztendő alatt-is (a'mint az octavák)

²⁵ VARGA ENDRE: *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában*. Századok 1960/5-6, 736–737. pp.

²⁶ STIPTA 1997, 63–64. pp.

²⁷ A szakirodalomban *Recrudescunt* néven is emlegetett kiáltvány „A' keresztény világ minden fejedelmeinek és respublikáinak”. In: *Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljairól*. (1703) Magyar Helikon, Budapest, 1976.

²⁸ Kiáltvány 1703, 6. p.

²⁹ Kiáltvány 1703, 8. p.

³⁰ Kiáltvány 1703, 7., 8., 12., 13. p.

nem folyhattanak, mely-is bizonyos veszedelmére vala az országnak: bő magva nőtt ebből a zűrzavarnak, megrontattak a' törvények, meg-újítottak a' per folyások..."³¹

Ez az összegzés, melyet később többször meghivatkozott a szabadságharc államának diplomáciai gépezete és jogalkotása, kitűnő pillanatfelvétel volt a törvénykezési állapotról. Okkal-joggal alapozta meg a szatmári békét követő változásokat.

III. Károly államszervezési programjában előkelő helyet foglalt el a jogszolgáltatás megújítása. Erre különös okot adott az egész magyar igazságszolgáltatási káoszon és tarthatatlanul bonyolult, nehézkes, bizonytalan rendszerén belül a felsőbbíróságok akadózásának és tűrhetetlen állapota. Ezért is került már az 1715. évi országgyűlés napirendjére is a törvénykezés és az anyagi jog reformja, a törvények felülvizsgálata.³² A program kevéssé teljesedett ki ezen a diétán, de bizonyos sürgős intézkedések megtörténtek, más vonatkozásokban pedig megalapozta az 1723. évi törvénykezési reformokat. Bónis úgy fogalmaz az uralkodói törekvésekről, hogy az 1722. évi országgyűlés idején világossá vált a király elköteleződése, aki már tíz esztendeje foglalkozott a magyar jogszolgáltatás reformjával és tíz éve az állandó társasbírókban látta a magyar jogszolgáltatás tarthatatlan zűrzavarának megoldását. Ebben kevesen támogatták, mégis a király győzött, a többség ellenére ráerőltette akaratát az országgyűlésre, és az ő elképzelése lett törvénnyé.³³

Az 1715. évi országgyűlés feltérképezte az ország leggyorsabban orvosolandó problémáit. Ezek között fő helyen sorakoztak a különféle törvénykezési sérelmek. Ezek egy részét konkrét módon, törvénycikkben orvosolták, másokat, melyek nagyobb összefüggések áttekintését és rendszemléletű gondolkodást igényeltek, a következő országgyűlésre halasztottak, s az előmunkálatok elkészítésére a közigazgatási és katonai ügyekhez hasonlóan³⁴ bizottságot bocsátottak ki. Felállították a jogügyi bizottságot, melynek feladatává szabták a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását, vagyis egy teljes anyagi jogi és igazságszolgáltatási reform előkészítését és tervezetének összeállítását.

A diétán számba vették a legfontosabb igazságszolgáltatási problémákat, ezek között orvosolták többek között a törvénytelen kancelláriai rendelt bizottsági eljárásokat,³⁵ „úgy a nagyobb, mint a kisebb nyolcados valamint a rendkívüli törvényszékek”, a „feljebbvitel felülvizsgálatait”, azok útjának megtartását,³⁶ a Noaquistica Commissio törvénytelen működésének megszüntetését.³⁷ Ami témánkat közelebbről érinti, az a protonotariális bíráskodással kapcsolatos panaszok és visszaélések megszüntetése kapcsán született döntés, mely a protonotariális bíráskodás alá tartozó „keresetbeli ügyeket” vizsgálva több ügyre vonatkozóan „az eljárás és ítélet semmiségének terhe alatt” megállapította az ítélmesterek joghatóságának hiányát, hivatkozva a megyék kizárólagos il-

³¹ Kiáltvány 1703, 10–11. pp.

³² VARGA 1996, 90. p.

³³ BÓNIS GYÖRGY: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Sytematica Commissio)* Budapest 1935. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5. sz. 1935. 111–113. pp.

³⁴ 1715. évi 59. törvénycikk: A katonai, közigazgatási s közigazgatási ügyekre vonatkozó rendszer kidolgozására bizottságot neveznek.

³⁵ 1715. évi 17. törvénycikk a kancellária hatóságáról s a bizottságok beszűntetéséről. 2. §.

³⁶ 1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról. 4. §.

³⁷ 1715. évi 10. törvénycikk az újból visszaszerzett birtokjogok kimutatására felállítandó bizottságról.

letőségére.³⁸ Ezek között voltak a büntető perek, a polgári pernek minősülő hatalmaskodási, továbbá a becstelenítési s rágalalmazási ügyek.³⁹ Az 1715. évi országgyűlésen tehát az udvar hozzájárult a vármegye büntető hatáskörének megerősítéséhez és büntető törvénykezés jogának egyértelmű telepítéséhez.

„Cserében” az uralkodó a hatáskörök további egyértelműsítésének és világos szétválasztásának jeleként a királyi kegyelmezési jogról szóló rendelkezést könyvelhette el sikerként. Mint fentebb, az úriszékek kapcsán már jeleztük, a pallosjoggal bíró hatóságok egy része kegyelmi jogot gyakorolván, „a gonosztevőket büntetlenül és önkényesen szabadon bocsátva, a sértetteket megkárosították” s közvetve megakadályozták, hogy „a sértett fél a maga jogsérelmét s neki a szabadon bocsátott gonosztevő részéről okozott károkat az ily szabadon bocsátó ellen a megye előtt törvényesen keresesse”.⁴⁰ Az érintett földesúri hatóságok ezzel mintegy a király kegyelmezési jogát is megkérdőjelezték, melyhez azonban az uralkodó határozottan ragaszkodott. Ennek kapcsán a törvény leszögezte, hogy „a királyi felséget egyedül illető megkegyelmezési jog, annak legfelsőbb hatalma részére, mindenkorra érintetlenül maradjon”,⁴¹ méghozzá a vérhatalom jogát gyakorló bíró tiszttségének és ítélkezési kiváltságának vesztese terhe alatt.⁴² Ez a rendelkezés, összefüggésben a többi, igazságszolgáltatásra vonatkozó intézkedéssel, stabilizálta a törvénykezési szervezet végső pontján definiálható jogkört.

Az országgyűlés, tekintettel az igazságszolgáltatás áldatlan körülményeire, jogi szakbizottságot küldött ki. A *systematica commissio* több évi munkával javaslatokat dolgozott ki, melyet a következő országgyűlés elé terjesztett. A bizottság feladatává tették a törvények s törvényszékek javítására tett javaslatok előkészítését, mondván: tagjai kötelesek lesznek az országgyűlés végeztével a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását elvégezni. A deputatio munkáját a legközelebbi országgyűlésen kellett beterjesztenie, amikor is az ország karai és rendjei azt felülvizsgálják majd, módosítják ha kell, és tervek szerint az így elkészült törvénytervezetet jóváhagyásra az uralkodó elé terjesztik.⁴³

Mint az ismeretes, ezen az országgyűlésen került sor *Bencsik Mihály* nagyszombati egyetemi tanár és szenátor által összeállított kódexjavaslat, a *Praxis Criminalis* mindkét tábla általi elfogadására is.⁴⁴ Annak ellenére, hogy a javaslat becikkelyezését az uralkodó is támogatta, mégsem került rá sor. *Bónis György* szerint „politikai vagy jogi akadály nem lehetett a törvénybe iktatásnak... viszont a büntetőjogi javaslat elfogadása utáni napon tették a rendek magukévá a törvények javítására hivatott bizottság kiküldésének Bencsikéktől szorgalmazott gondolatát. Kézenfekvő az a megoldás, hogy a tételes jog javításával amúgy is foglalkozó commissióra hagyják (a magyar rendek nemtörődomségére rendkívül jellemző módon) a már majdnem kész munka elvégzését”.⁴⁵ Így

³⁸ 1715. évi 28. törvénycikk ama ügyek felszámolása, melyek az ítélőmesterek bíraskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak.

³⁹ 1715. évi 28. tc. 1.§.

⁴⁰ 1715. évi 48. törvénycikk a gonosztevőket szabadon bocsátóknak büntetéséről, s hogy csak a királyi felség adhasson halálra ítéltnek kegyelmet 1. §.

⁴¹ 1715. évi 48. tc. 3.§.

⁴² 1715. évi 48. tc. 2.§.

⁴³ 1715. évi 24. tc. 3.§.

⁴⁴ RÉTI ILLÉS ELEMÉR: *A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon*. Angyal Szeminárium Kiadványai, 2.sz. Budapest, 1916.

⁴⁵ BÓNIS 1934, 11. p.

végül is ismét a törvénykezési kérdések kerültek előtérbe és 1795-ig várni kellett az újabb anyagi jogi elaborátumra.

Ahogy *Nagy Ferenc* megállapította: a magyar büntetőjogi szakirodalomban korszakunk végéig amúgy is processuális szemlélet uralkodott, ami az anyagi jog alárendelt szerepét jelezte, annak intézményeit általában szabályok tárgyalása közben definiálták.⁴⁶ Ez a témánk szempontjából lényeges megállapítás különös hangsúlyt kölcsönöz annak a fejleménynek, hogy a kriminális ügyek processzusára vonatkozóan figyelemre méltó változások következtek be úgy a törvénykezési szervezetben, mint a peres eljárásban.

Egyetértve *Varga Endrével*, az 1723. évi országgyűlés törvénykezési reformmunkálatai között a legfontosabbnak a királyi kúria átszervezését, a protonotariális bíráskodás felszámolását, és a kerületi táblák felállítását tekintjük. A királyi curia, a király törvényszékéből állandó székhellyel rendelkező, viszonylag folyamatosan működő felsőbíró-sággá vált, mely egységbe foglalta a hétszemélyes táblát és a királyi táblát. A hétszemélyes tábla tradicionális felülvizsgálati szerepét megerősítve fellebbviteli bíróság lett, ahol a nádor elnökletével a királyi táblától továbbvitt ügyeket tárgyalták.⁴⁷ Ezzel (ahogy *Eckhart* fogalmaz) a legfelsőbb bíróság fellebbezési fórumává vált (az általa eldöntött ügyek egyben végső fokot jelentettek: a királyhoz sem lehetett fellebbezni.)⁴⁸ A királyi tábla vegyes fokú bíróságként ítélt: első fokon itt indultak a királyi kincstár pererei, a hűtlenségi és felségsértési perek, az ösiséggel kapcsolatos és tulajdonjog jogalapját érintő, hitbizományi és birtokperek; oklevelek hitelességi és értelmezési vonatkozásait érintő perek, nagyobb hatalmaskodási esetek. Fellebbviteli fóruma volt a megyei és városi törvényszékektől, a kiváltságos kerületi törvényszékektől ide apellált ügyeknek.⁴⁹ A hétszemélyes tábla és a királyi tábla közötti hatásköri megosztást tisztázva a törvény világossá tette, hogy „az igazság gyorsabb és pontosabb kiszolgáltatása végett” a szokásosan a felsőbíró-ságok előtt indítandó „országgyűlésileg kijelölt” pereket (melyek a nádorispán vagy az országbíró bíráskodása alá tartóznának), hasonlóképpen az egyéb hagyományosan táblai peres ügyekhez, a királyi ítéltáblán ítéljenek meg s határozzanak el.⁵⁰ Ez a rendelkezés a királyi táblát ezeket az ügyeket illetően világosan elsőfokú hatóságként definiálta. A felségsértési perek egyértelmű táblához rendelése, illetve a hatalmaskodási ügyek elsőfokú telepítése is tiszta helyzetet teremtett.

Az esetleges félreértések elkerülése végett törvényben rögzítették a hűtlenség fogalma alá eső cselekedeteket, a maguk középkori színességében, a hűtlenség büntetésében (fejük és a részükre eső ingó s ingatlan javak elvesztésében) elmarasztalandó magatartások foglalataként.⁵¹ Ide sorolták (s ezzel, mint láttuk, a királyi tábla előtt indítandó elsőfokú eljárás tárgyává tették) a felségsértést (a szent korona, királyi felség és az ország közállománya elleni nyílt támadás és ellenszegülés), hamis pecsétek és oklevelek készítését hiteles szervként avagy személyként eljárók részéről, hamis pénzverés és/vagy annak 50 forintnyi összeg fölötti forgalmazását. E körbe számított az ország

⁴⁶ NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. 49. p.

⁴⁷ STIPTA 1997, 65., 68. p.

⁴⁸ ECKHART 2000, 260. p.

⁴⁹ STIPTA 1997, 69. p.

⁵⁰ 1723. évi 26. törvénycikk a királyi ítéltáblához tartozó ügyekről, a törvénykezési perorvoslatokról s az idézés határidejéről.

⁵¹ 1723. évi 9. törvénycikk: hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek.

belső nyugalmanak megzavarására alkalmas külhoniak „behozása”, végvárok elvesztői vagy feladói, az ország ellenségének segítői, a nyilvános eretnokség, a muszlim hitet kereszténységre váltók zaklatása, a belföldi forgalomban lévő arany és ezüstpénz engedély nélküli kicsempészése.

A hatalmaskodás büntetése kapcsán az országgyűlés fenntartotta az addigi rendelkezések hatályát, hivatkozva Mátyás 6. decretuma 15-ik cikkelyére s több más törvényre. A nagyobb hatalmaskodás alapeseteire (a nemesek házára törésre, azok fekvőjóságaiknak elfoglalására, igazságos és törvényes ok nélkül fogságba vetésére, letartóztatására, megsebzésükre, megverésükre, illetve megölésükre) a szokott büntetést fenntartani rendeli (fő- vagy jószágvesztés). Hasonlóképpen ítelték meg azt, aki törvényes eljárásában bírót vagy más hivatalos személyt (hiteles helyi embert, kamara tanácsosait, alelnökeit, főispánokat) letartóztatott, fogságba vetett, megvert vagy megsebzett. Aki országgyűlésre, törvényszékekre vagy a vármegyék közgyűléseire, ítélő székeire tartó panaszost illetve szökevény jobbágyok, szolgák, katonák után nyomozást végzőket megverte vagy megsebezte, megverette vagy megsebesíttette, testvéreket és vérrokonokat megsebezte, tagokat csonkított és szemet vájt ki. Végül, aki a szabad menleveleket megsértette vagy visszaüzent második alkalommal követte el.⁵² A hatalmaskodás a korabeli besorolás szerint a magánjogi bántalmak (*delictum privatum*) kategóriájába esett, ily módon nem a büntetőjog keretében tárgyalták⁵³, a jogérvényesítés a magánfél igényének megfelelően, polgári peres eljárás keretében alakult.⁵⁴

A kerületi tábla bizonyos értelemben idegen megoldás volt a magyar bírósági szervezetben. Egyfelől azért mert nem egy már létező közjogi vagy magánjogi hatalmi tényezőhöz párosítottak ítélkező hatalmat, hanem fordítva: egy olyan szinten hoztak létre törvénykezési szervet, ahol nem volt neki megfelelő szintű állami (közigazgatási) orgánus. Másfelől a hatásköre valójában egy, a gyakorlatban képződött igazságszolgáltatási feladatmegoldás leképeződéseként fogalmazódott meg (a protonotariális bíráskodás feladatait vette át). Így nem egy már létező hatalom definiálásáról és igazságszolgáltatással történő kiegészítéséről volt szó, hanem egy a praxisban kialakult, közjogilag eredetileg illegitim, „tisztán” jogszolgáltatási hatáskör körvonalazásáról. Hogy mi is a kerületi táblák hatásköre, arra utalt a törvény bevezetője, amikor utalt arra, hogy a táblák az ítélőmesterek vidéki tevékenységét vannak hivatva átvenni. Ez pedig többé – kevésbé definiáltatott már 1715-ben.⁵⁵ Mint hogy a kerületi táblákat az ítélőmesteri bíráskodás helyébe állították fel, ebből következőleg azok a perek, melyeket eddig az ítélőmesterek láttak el, immáron a kerületi táblák ítélete alá kerültek.⁵⁶ Világosan szólt a törvény: mindazon ügyek, melyeket eddig az ítélőmesterek ítéltek meg, a jövőben kerületi táblák bíráskodása alá tartozzanak.⁵⁷ A kerületi táblák felállításáról szóló törvény egyértelmű-

⁵² 1723. évi 10. törvénycikk: a nagyobb hatalmaskodás büntetésére változtatott előbbi hűtlenségi esetek felszámolása.

⁵³ FRANK IGNÁC: *A' közigazság törvénye Magyarhonban*. Budán, 1846. A Magyar királyi Egyetem betűivel. 721. p.

⁵⁴ VUCHETICH MÁTYÁS: *A magyar büntetőjog rendszere. I. Könyv. Elméleti büntetőjog*. Budapest, 2010. 83–83. pp.

⁵⁵ 1715. évi 28. tc. 2. §.

⁵⁶ 1723. évi XXXIV. törvénycikk tisztán a kerületi táblákhoz tartozó perek sorozata.

⁵⁷ 1723. évi 34. tc. 2. §.

sította, hogy a tábláktól (akár az oda fellebbezett) ügyeket feljebbvitel útján, a királyi ítélő táblához, innét pedig a fellebbezéseket a hétszemélyeshez kell küldeni.⁵⁸

A törvényhozás nem akarta megzavarni az eddigi törvény folyását, csupán javítani akart annak hatékonyságán, ezért rendelkezett úgy a diéta, hogy a törvények, további „kijavításáig” a perek fellebbezhetőségét vagy „felebb nem vihetőségét s a karok és rendek részéről odaterelt egyéb jogorvoslatokat s a megyék és szabad királyi városok bíráskodását s bírói hatóságát...mostani állapotukban s az eddig szokásos gyakorlatban hagyják”.⁵⁹ A rendek tehát ismét megerősítették a törvényhatóságok bíráskodási jogosítványait, köztük a kriminális ügyek fellebbezhetetlenségének intézményével. Az udvarnak többet ért a kerületi táblák létrehozása és a korrupt ítélőmesteri bíráskodás felszámolása, mint hogy feszegetse a vármegyei törvénykezési hatásköröket. Tekintettel arra is, hogy az uralkodó, amennyiben szerette volna elkerülni, hogy egy büntető ügy rendi ítélkezés alá kerüljön, élhetett delegálási jogával és procesuss delegatorii keretében kezelhette a problémát.⁶⁰

Ami késett, nem múlt. A 18. század második felére a jobbágyság büntető pereit is fellebbezhetővé váltak. Előbb csak a megyéhez, (utóbb, a jozefinista reformok kapcsán a királyi curiáig.)⁶¹ Hasonlóképpen törték át a egyes nemesek a vármegyei ítéletek megfellebbezhetetlenségének szabályát, s jutottak el felsőbb bíróságokhoz. II. József átfogó jogi reformjának legdinamikusabb része a bírósági szervezet átalakítása volt. 1784-ben, a bányabíráskodás legfelső fokának leválasztása a kamarai szervezetről már jelezte a radikális változtatás igényét. 1785 szeptemberében kibocsátott rendeletéből az expanzió körvonalazódott: a hagyományos rendi törvénykezés szerveinek megszüntetéséről tudósított, amit azután decemberben a december 12-én kibocsátott és 1786. január 1-től hatályba lépő *Novus Ordo Judiciarius* megjelenése tetőzött be.⁶² A *Justitia Josephinaként* is idézett rendelet,⁶³ felszámolta a tárnoki széket, a személynői széket, a nádori bíróságot, a báni táblát, az alispáni és a szolgabírói ítélőszéket. Ezzel egyidejűleg megvonta a pallosjogot az úriszékektől, ami alapvetően változtatta meg a földesúri ítélkező hatalom terjedelmét, teljes egészében megszüntetve az úriszékek büntető hatáskörét.⁶⁴ A büntető bíráskodás terén minden büntető ügyre lehetővé tette a háromfokú fellebbezési eljárást. Ezzel pedig lényegében a nemesség jobbágyság fölé emelte, a városi magisztrátusoknak polgáraik fölé emelte személyes hatalmát tette semmivé.⁶⁵ Ezt az utat követte 1786. november 30-ai rendelkezése, mely 38 új elsőfokú bíróság szervezését rögzítette. Az ún. *judicium subalternumok* átvették a vármegyék igazságszolgáltatási funkcióját, amelyek így tisztán közigazgatási szervvé váltak. Az új királyi törvényszékek így a büntető ügyeket tekintve általános elsőfokú fórumok lettek, tekintet nélkül az eléjük kerülő felek származására. Nemes, jobbágyság és polgár fölött egyaránt gyakoroltak joghatóságot.⁶⁶

⁵⁸ 1723. évi 30. törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről. 4. §.

⁵⁹ 1723. évi 34. tc. 1. §.

⁶⁰ VARGA ENDRE: *Feudális kori bírósági levéltárak. Kúriai levéltár*. In: Sashegyi Oszkár (szerk.): *Bírósági levéltárak 1526–1869*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 40. p.

⁶¹ VARGA 1996, 99. p.

⁶² VARGA 1968, 738. p.

⁶³ *Novus ordo iudiciarius / Ujj törvényes rend tartás* Vienna Austriae, 1786.

⁶⁴ VARGA 1996, 99. p.

⁶⁵ VARGA 1954, 52. p.

⁶⁶ VARGA 1968, 742. p.

A jozefinista törvénykezési reform tehát döntő változást hozott a büntető ítélkezésben. Egyfelől a büntető ügyek háromfokú apelláhatósága, másfelől a rendi hatalom alól kivont, a közigazgatástól elválasztott elsőfokú királyi törvényszékek általános hatásköre és személyi illetékessége egy racionális, egységes és egyenlő bíraskodási feltételrendszert teremtetett meg. A szervezeti reform tartalmi változásokat hozott, még akkor is, ha tudjuk, hogy (nem tekintve a rövid életű új osztrák büntető törvénykönyv magyarországi hatályba léptetését) az anyagi jog reformjára nem került sor. 1790. január 28-án bocsátotta ki reformintézkedéseinek zömét eltörlő és a jogot országglása előtti állapotba visszaállító pátenst. Varga Endre úgy fogalmazott, hogy törvénykezési jogi „reformjai közül csak néhány élte túl a rendszer összeomlását”. Szerinte a *Novus Ordo* visszavonása azt jelentette, hogy „a középkori formákat őrző magyar jogszolgáltatás és perrend valóban az 1848/49. évi átalakulásig alapvető módosulás nélkül fennmaradt”, igaz, akkor elemei erejű változást hozott a polgári átalakulás, mely a rendi privilégiumokra épülő jogrendszert az ősiségi joggal együtt egészében elsöpörte.⁶⁷ Visszaálltak a rendi törvénykezési fórumok, visszanyerték hatásköreiket, az úriszék ismét gyakorolhatta a vérhatalom jogát. De érdemes megemlíteni azt a büntető perjog fejlődése szempontjából nagy jelentőségű tény, hogy a fellebbezési praxis részlegesen, legalább a halálos ítétek illetve az azzal egyenértékűnek tekintett büntetések esetében fennmaradt. Ahogyan az 1790. évi országgyűlésen a rendek formulázták: „A teljes méltányosságban és igazságban gyökerezőnek ismertetik, hogy azon kedvezmények, melyek bűnvádi perekben a föllebbezés használatából a nemeseket megilletik, a nemesi kiváltsággal nem bíró polgárokkal és más, bármely közrendű emberekkel is közösek tévessenek.”⁶⁸ Ennek szellemében a fejvesztést kimondó vagy az „ezzel egyenértékű” három esztendei börtön, vagy egyszerre elszenvendő száz bot- illetve korbácsütés büntetését tartalmazó szentencia esetében nyitva állt az apellációs út a királyi táblára. A hétszemélyes táblára azonban csak abban az esetben lehetett folyamodni, amennyiben a királyi táblán halálos ítélet született volna.

Az úriszéki fellebbezések a vármegyén keresztül kerülhettek csak a királyi táblához, minthogy az úriszék nem számított törvényhatóságnak, ennél fogva a királyi curiával nem levelezhetett. Így a vármegye nem, mint ítélő fórum jelent meg a továbbítás során, érdemben nem járt el, csupán a közgyűlés vagy a kisgyűlésen keresztül eljuttatta a peranyagot a curiára.⁶⁹ A Curia levéltára arról tanúskodik, hogy 1791-ben megindult a büntető perek tömeges felterjesztése a királyi kúriához. A vármegyék és a kiváltságos kerületek, a szabad királyi városok és a bányavárosok a bűnperek apellált ítéleteit kísérő felterjesztéssel megküldték a Curiának, amit döntés után hasonló módon küldtek vissza.⁷⁰ Önmagában a fellebbezés lehetősége még nem jelentett feltétlenül pozitív változást az ügyek menetében. Varga Endre beszámolt arról, hogy a fellebbezések nem nyertek gyorsan elintézés: a pereket olykor évekig elfekteték. Akadt, hogy a törvényhatóságok két-három évvel a felterjesztést követően sürgették az fellebbviteli ítéletet, hiszen a rabok a végső határozat megszületéséig a tömlőben sínylődve várták sorsuk jobbra változását.⁷¹ Nem ritkán voltak kénytelen élni a jelzéssel, hogy a fellebbezési eljárás oka-

⁶⁷ VARGA ENDRE: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724–1848/49.* Levéltári Közlemények 1968/2, 312. p.

⁶⁸ 1790/91. évi 43. törvénycikk: hogy a polgároknak s nem-nemeseknek a föllebbezés megengedtesék.

⁶⁹ BÉLI GÁBOR jegyzete. In: VARGA 1996, 100. p.

⁷⁰ VARGA 1989, 75. p.

⁷¹ VARGA 1989, 78. p.

fogyottá volt, az börtönben tartott elítélt elhalálózása miatt.⁷² De kísérletezett a kancellária is az ügyhátralék ledolgozásával: többször kérte a törvényhatóságokat a folytatni kívánt perek megjelölésével, míg végül 1833-ban az un. „elhagyott ügyek” (1808 óta álló és ügyfelek jelentkezése nélkül való perek) levéltárba helyezésével sikerült némiképp csökkenteni a függőben lévő ügyek számát.

Egy azonban bizonyos: 1791-ben Magyarországon a magyar szokásjog egyik legtar-
tósabbnak mutakozó alapelve megdőlt. Nem élt többé megfellebbezhetetlenség.

⁷² VARGA 1989, 75. p.